

Zuzanna Przybysz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-1970-8207

zuzanna.przybysz@amu.edu.pl

CHARAKTERYSTYKA LEKSYKI POLONII BRAZYLIJSKIEJ NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

CHARACTERISTIC OF THE LEXIS OF POLISH DIASPORA IN BRAZIL ON THE BASIS OF SELECTED EXAMPLES

Abstrakt: Badanie języka Polonii brazylijskiej jest interesującym zagadnieniem, ponieważ potomkowie Polaków, którzy przybyli tam pod koniec wieku XIX, nadal posługują się językiem polskim w 5.–6. pokoleniu emigrantów, co jest niezwykle ciekawym zjawiskiem, ponieważ badania pokazują, że język emigrantów wymiera w 2.–3. pokoleniu. W artykule przedstawiona zostanie krótka charakterystyka leksyki Polonii brazylijskiej pochodząca z materiałów zebranych podczas miesięcznego pobytu w Kurytybie. Omówione i przeanalizowane zostaną wybrane przykłady zapożyczeń, dialektyzmów, archaizmów i hybryd polsko-portugalskich.

Słowa kluczowe: Polonia brazylijska, leksyka, zapożyczenia

Abstract: The largest centre of the Polish diaspora in Brazil is located in Curitiba in the state of Paraná. The descendants of Poles who arrived there at the end of the 19th century still use the Polish language in 5th and 6th generation of immigrants, which is an extremely interesting phenomenon because research shows that the language of immigrants dies out in 2nd or 3rd generation. The paper is intended to present a brief description of the vocabulary of the Polish diaspora in Brazil based on the material collected during a month-long stay in Curitiba. Selected examples of borrowings, dialectisms, neologisms and Polish-Portuguese hybrids will be discussed and analysed.

Keywords: Polish diaspora in Brasil, lexis, borrowings

Wstęp

Pierwsi Polacy dotarli do Brazylii w drugiej połowie XIX wieku, w wyniku tzw. gorączki brazylijskiej, czyli fali imigracyjnej z wielu państw europejskich do Brazylii. Po zniesieniu niewolnictwa potrzebo-

wano taniej siły roboczej, w związku z tym imigrantom sprzedawano ziemię, którą musieli wykarczować, by następnie uprawiać na niej to, co chcieli. Z uwagi na uwłaszczenie chłopów wyjazd do Brazylii wydawał się dla Polaków szansą na godne życie. W związku z tym 90–95% emigrantów stanowiła wspomniana grupa społeczna (Miodunka, 2003, s. 13).

W 1871 roku w Pilarzinho koło Kurytyby powstała pierwsza kolonia polska, w której osiedliły się 32 rodziny polskie (Miodunka, 2003, s. 18). Z czasem takich wsi zaczęło powstawać coraz więcej, najczęściej w trzech stanach południowej Brazylii: Paraná, Santa Catarina i Rio Grande do Sul. Polacy żyli w małych osadach, otoczeni swoimi rodakami, a więc też polską kulturą, tradycją i językiem. Prawdopodobnie dlatego język polski utrzymuje się w czwartym, piątym i szóstym pokoleniu emigrantów, mimo że badania wskazują, iż język wymiera w drugim, trzecim pokoleniu (Walczak, 2001, s. 566–567). Dziś Kurytyba to centrum polskiej kultury w Brazylii, mieszka tam, a także w okolicznych koloniach, wielu potomków Polaków. W tym mieście znajdują się też instytucje polonijne, odbywają się lekcje języka polskiego i wydarzenia kulturalne.

Badania terenowe w Brazylii

W trakcie miesięcznego pobytu w Kurytybie udało mi się zdobyć około 20 godzin nagrań z przedstawicielami Polonii brazylijskiej. Rozmowy przeprowadzałam zarówno w mieście, jak i w okolicznych koloniach. Większość moich rozmówców to osoby z czwartego lub piątego pokolenia emigrantów, niektórzy uczyli się języka polskiego na lekcjach, inni tylko w domu od swoich rodziców lub dziadków.

Zależało mi, by rozmowy były jak najbardziej swobodne, dlatego nie zadawałam żadnych konkretnych pytań z wyjątkiem tych o przodków – kiedy i skąd przyjechali, a także o to, co uprawiały na swoich ziemiach ich rodziny. Później rozmowy toczyły się swobodnie, osoby badane były chętne do opowiadania o swoich korzeniach, ale także o życiu codziennym. Często pojawiały się też tematy związane z pandemią COVID-19, sytuacją polityczną czy gospodarczą.

Charakterystyka leksyki

Analizowane wyrazy, które są przedmiotem tej pracy, wyłonione w trakcie transkrypcji rozmów w Kurytybie, podzieliłam na cztery grupy: zapożyczenia z języka portugalskiego, regionalizmy, hybrydy portugalsko-polskie i neologizmy. Wybrałam przykłady, które są najciekawsze lub takie, jakich używano najczęściej w rozmowach z kilkoma osobami. Zapożyczenia dzielę zgodnie z kryterium stopnia przyswojenia zaproponowaną przez Andrzeja Markowskiego na zapożyczenia

nieprzyswojone, częściowo przyswojone i całkowicie przyswojone (Markowski, 2018, s. 185–186). Hybrydy portugalsko-polskie¹ uznają natomiast za wyrazy, które składają się z portugalskiej podstawy słowotwórczej i polskiego formantu słowotwórczego.

1. Zapożyczenia z języka portugalskiego

Zapożyczenia z języka portugalskiego to największa grupa wyrazów spośród zebranych. Wynika to z tego, że Polonia brazylijska posługuje się językiem portugalskim na co dzień, w kontaktach oficjalnych i nieoficjalnych, a językiem polskim jedynie wśród rodziny i podczas spotkań polonijnych.

Przedstawię kilka najczęściej pojawiających się przykładów wraz z kontekstem, w którym występują.

Pierwszy często używany wyraz to *milija* ‘kukurydza’, która jest zapożyczeniem częściowo przyswojonym (port. *milho*) (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 159). Leksem ten często występuje w języku Polonii brazylijskiej, ponieważ kukurydza była i jest jedną z najczęściej uprawianych roślin przez emigrantów.

1. *W 1975 roku, co maszynę pierwszą kupili, traktora, do obrywania pszenicy, miliji.*
2. *Nie było za daleko, bo tata na wozie jeździł sprzedawać. Sprzedawał po trochu, ziemniaki, miliję i kapustę, jak było.*
3. *Tak jak tu kto robi w mieście to ma pieniądze w każdy miesiąc, a tu jak się robiło to nie mieli pieniędzy w każdy miesiąc. To jak tam ona się rodziła, miliję mieli sprzedać, to świnię sprzedały. A tak to wszystko bardziej do siebie.*

Kolejnym przykładem, który również związany jest z żywnością, to *fiżon* (port. *feijão*) (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 95), czyli fasola. To kolejna roślina bardzo często uprawiana przez rolników w Brazylii, a ponadto podstawa kuchni brazylijskiej. Pojawia się w takich wypowiedziach jak np.:

4. *Ten fiżon to jest, co potem się kije wbija. On potem po tych kijach będzie se rósł.*
5. *Mam ziemniaki sadzone, mam cebulę sadzoną, fiżon mam sadzony.*
6. *One sadiły ryż, fasola – tu nazywamy fiżon, żeby jeść.*

Często występującym wyrazem jest także *alugado* ‘wynajęty’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 564), którego używa się zarówno w odniesieniu do ludzi wynajmowanych np. do pracy w polu, jak i przedmiotów czy obiektów, np. mieszkań czy domów. Jest to zapożyczenie nieprzyswojone.

7. *Ja mało [sadzę], tu co te to alugado, do chłopca, co on sadi, nie?*
8. *To my tam siedzieli trzy lata i potem my się wróciły, nasz dom był pożyczony, alugado, bardzo zmarnowali. Co my musiały przejść, by dali radę mieszkać...*

¹ Kolejność portugalsko-polskie jest celowa, ponieważ podstawą zawsze jest wyraz portugalski.

9. *Teraz ta pandemia, potracili robotę, [...] mieli chałupę alugado, musi na miesiąc płacić.*

Exame ‘badanie’ i *examine* (stosowane zamiennie²), od portugalskiego *examinar*, ‘badać’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 29) to zapożyczenia nieprzyswojone, których Polonia brazylijska używa w odniesieniu do badań lekarskich, mimo że w języku portugalskim mają one szerszą łączliwość.

10. *Toć moja córka to zrobiła examine z krwi to ręce dość grube, ale nie mogą znaleźć tej żyły, to czasem podziubają i nie znalazły.*
 11. *Była taka, że skóra i gnat, taka biedna była. A potem ona była tu u nas jeszcze, w tej chałupie, gadała, że miała te exame robić.*
 12. *Trochę nerwoza, strapienia i potem było jej trochę lepiej. Potem znowu jak zaczęli robić examine – lupo że miała.*

Ciekawym wyrazem jest *kaminion*, pochodzący od portugalskiego *caminhão* ‘ciężarówka’.

13. *Mój młodszy syn też pracuje na onibus, robił kaminionem wielkim.*
 14. *A potem robił na motorista, kaminionem jeździł i zbierał to, co ludzie wyciskują z domu na drogę. I zawoził gdzie indziej, na inkszy plac.*
 15. *Jego braty też mieli kaminiona to wsadzili i potem więcej nie sadził.*

Większość wyrazów związanych z pokrewieństwem w rodzinie to słowa polskie, wyjątkami są te nazywające dalsze pokrewieństwo, będące zapożyczeniami nieprzyswojonymi, np. *sobrinho/a* ‘siostrzeniec, siostrzenica’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 423).

16. *Mam chrześnika też on jest Alojzy, a drugi co jest z moją sobrinha żeniony, to tamten jest Louis, a tu dużo na Alojzy gadają Louis.*
 17. *Ja mam też jedną sobrinha, co ona też robi doutorado, ale ona jest profesora.*

Drugim takim przykładem jest *cunhado/a* ‘szwagier, szwagierka’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 467):

18. *Antoni to był mój cunhado. Mój cunhado był Antek po polsku.*
 19. *Ta tutaj to jest moja cunhada.*

Często również do nazywania relacji pozarodzinnych używa się wyrazów portugalskich – np. *amigo/a* ‘kolega/koleżanka, przyjaciel/przyjaciółka’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 366).

20. *Od mojej amigi, jej córki zemdleją, jakby krew zobaczyły, co by się skaleczyła mocno.*
 21. *Jakby się ta twoja amiga wróciła to bym zaśpiewała. Ja tu mam takie pieśni, tu są i do Matki Boskiej, czasem se co robię na polu to se śpiewam.*
 22. *A tu są moje amigos, jak to się mówi po polsku... Kolegi, znajomi.*

² Wyraz ten u niektórych rozmówców pojawia się także w spolszczonej formie *egzamin*, również w znaczeniu ‘badanie lekarskie’, np.: *Ja mówiła do Alicji, że koniec roku i ostatni miesiąc to wszystko spadło na te dni, lekarze i egzaminy.*

2. Regionalizmy

Polacy przyjeżdżali do Brazylii głównie z terenów Galicji Wschodniej, Podlasia i Lubelszczyzny, ale także ze Śląska, Wielkopolski, Mazowsza i Małopolski. Osoby pochodzące z tych terenów mieszkały w Brazylii w tej samej kolonii, dzięki czemu tworzył się interdialekt (Miodunka, 2003, s. 121). W związku z tym w trakcie omawiania konkretnych przykładów klasyfikuję je według ich powszechności w różnych gwarach.

Większość regionalizmów w języku Polonii brazylijskiej to leksemy z gwary śląskiej. Wyrazem, którego używano najczęściej, jest *szkut* ‘dziecko’ (Podgórski, Podgórska, 2008, s. 273).

23. *Mamy trzy skutki, dzieci, wszystkie trzy są ożenione.*

24. *Najstarszy ma dwa skutki, co nasze wnuki, jeden już ma 19 lat, uczy się na Universidade Federal do Parana na adwogata, już drugi rok się uczy.*

25. *Nikt nie wie, kto jest złodziej, z kim się zdarzy, kto sprawiedliwy. Dzieci, skutki, dziewczęta do szkoły nie puszczają, ktoś musi akompaniować³.*

Kolejnym przykładem z gwary śląskiej jest wyraz *wszyćko* ‘wszystko’ (Podgórski, Podgórska, 2008, s. 314).

26. *Tu trzeba obrzynać trawę. A tu był pałak wielki z desków, ale już wszyćko gniło, te słupy, wtedy rozwalone był.*

27. *Ja ino w domu mówiłam po polsku, we szkole po brazylijsku się uczyłam. Ale jak my poszły na przerwę to wszyćko po polsku.*

28. *Wszyćko podrożowało, więcej jak pół i za to też taką biedę dało. Zarobek mały pobierali, a wszyćko strasznie podrożowało.*

Rozmówcy często używali także wyrazu *spomnieć* ‘przypomnieć’ (Podgórski, Podgórska, 2008, s. 262).

29. *A ja mam znajomego w Polsce, Wojciech, on blisko Warszawy. Tam, gdzie nasi pradziadkowie przyjechali, zaraz sobie spomnie.*

30. *On był jeden rok w seminarium u tych księży, nie mogę sobie spomnieć.*

31. *Moja córka ma folklor, Junak się nazywa. Ona też jest w Polsce się reprezentować, byli jakie 5 lat. Było spotkanie z całego świata, co tam tańcowali. Nie mogę sobie spomnieć miejsca.*

Kolejnym wyrazem z gwary śląskiej, który również często pojawiał się w wypowiedziach Polonii brazylijskiej, jest *inkszy* ‘inny’ (Podgórski, Podgórska, 2008, s. 117)⁴.

32. *Jak my pojechali do Polski to ja nie mogła się zmówić z nimi. Mój język inksza, a oni inaczej.*

³ Przykład 25. pokazuje, że Polonia brazylijska chętnie tworzy deminutywy, a przykład 23. – używanie form gwarowych wraz z ich ogólnopolską formą.

⁴ W *Słowniku gwar śląskich* słowo to ma także kwalifikator *staropolski*, zatem ma szersze pochodzenie niż tylko z gwary śląskiej.

33. *Czytam wszystko, ale nie dam rady pisać. Dużo jest takie słowa s, z razem. Ja nie wiem, kiedy to napisać. Potem jak ja napiszę to co inksze wyjdzie.*

34. *Dla jednego pomogło, dla drugiego zaszkodziło. To każdy nie jest jednakowy, nie? Inksza krew i wszycko.*

Jeśli chodzi o inne gwary, to częstym wyrazem jest *zawdy* ‘zawsze’, który rejestrowany jest m.in. w dialekcie borowackim, poznańskim czy sandomierskim (Karłowicz, 1911, s. 332).

35. *To ksiądz też miał zawdy dwa kazania, jedno po brazylijsku, jedno po polsku.*

36. *Gadają katolik jest katolik, ale prawdziwym chrześcijaninem na chrzcie świętym się stanie. Ja dużo wiem, bo tata zawdy opowiadał.*

37. *My w domu zawdy po polsku, wszystko po polsku, nasze dzieci w domu też ino po polsku⁵.*

Wyrazem z gwary podhalańskiej, również często występującym w wypowiedziach rozmówców, jest *tamok* ‘tam’ (Zborowski, 2009, s. 385):

38. *Zawieźli go tamok, mama pytała, co się stało. Pojechał na wozie, a potem na wózki przyjechał, bo to ostało tamok.*

39. *Była ciężka praca, ale lubiałam z tym robić. Tamok ludzie sadzą też?*

40. *Tamok we wakacje się do szkoły chodzi? Tu się w lipcu szkoła zaczyna. Ja mówiła do mojej wnuczki: zrób tutaj w uniwersytecie, a potem pójdziesz tam do Polski, będziesz uczyła tam.*

3. Hybrydy portugalsko-polskie

Hybrydami portugalsko-polskimi nazywam wyrazy, których podstawa słowotwórcza pochodzi z języka portugalskiego, a sufiks z języka polskiego. Najczęściej są to czasowniki; omówię spośród nich trzy – *markować*, *vacinować* i *tomować*.

Ciekawym przykładem, który był często używany, jest wyraz *markować* ‘wyznaczać’, od portugalskiego *marcar*, o tym samym znaczeniu (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 578). Od portugalskiego wyrazu odcięto formant *-ar* tworzący czasowniki, a zamiast niego dodano polski przyrostek *-ować*, który służy do budowania czasowników (Grzegorzczkova, Puzynina, 1984, s. 77). Wyraz ten pojawia się z przedrostkami takimi jak *wy-*, *na-*.

41. *Santa Catarina miała to wymarkowane terytorium, nie stolica, była inksza, była inaczej rozdzielona.*

42. *Dom Pedro nie było jeszcze wymarkowane, ludzie musieli czekać 2 miesiące, by wymarkowały te ziemie, dopiero wtedy przyjechały i jako ziemie spadła komu, zaczęły się szykować.*

⁵ W przykładzie 37. występuje także partykuła *ino* ‘tylko’, charakterystyczna dla gwary śląskiej (Podgórski, Podgórska, 2008, s. 117) czy poznańskiej (Słownik gwary miejskiej Poznania, 1999, s. 228–229).

43. *Jak ojciec święty był to 1980 rok był. On tu w Brazylii był trzy razy. Bardzo dużo ludzi jechało oglądać. Tak było namarkowane, nie mogli blisko przejść.*

Drugi czasownik wykorzystywany był w rozmowach o pandemii COVID-19 w Brazylii i w Polsce, zwłaszcza w odniesieniu do szczepień. *Vacinować* ‘szczepić’ zbudowany jest z podstawy słotwórczej pochodzącej od portugalskiego czasownika *vacinar* o tym samym znaczeniu (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 460). W tym przypadku również odcięto portugalski formant *-ar* i zastąpiono go polskim przyrostkiem *-ować*.

44. *Tamte co były to dużo ludzi nie [chciało się szczepić], bo kochanego, jakie liche byli, to się nie poszli vacinować. Ja dzięki Bogu nie narzekam.*

Podstawą kolejnej hybrydy portugalsko-polskiej jest *tomar* ‘brać’ (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 42), który ma wiele zastosowań. Można powiedzieć np. *tomar onibus*, dosłownie ‘brać autobus’, ale także *tomar vacina* ‘brać szczepionkę’, czy *tomar chaves* ‘brać klucze’. *Tomować* zbudowane jest więc analogicznie jak poprzednie dwa przykłady, czyli z portugalskiej podstawy słotwórczej pochodzącej od wyrazu *tomar*, gdzie portugalski przyrostek *-ar*, zastąpiono polskim *-ować*.

45. *A wyście też tomowali te vacinę?*

46. *Dużo nie chcieli tych vacinów tomować, zaszczepić, nie? Wtedy jeszcze dużo gadają na to, że dużo się nie zaszczepili, że to лихо się zrobiło, choć niedobrze, a potem przeszło.*

Do tej pory udało mi się znaleźć tylko jeden wyraz będący inną częścią mowy – przymiotnik *artificialny* ‘sztuczny’. Pochodzi on od portugalskiego przymiotnika *artificial* o tym samym znaczeniu (Śliwiński, Tyszkiewicz-Śliwińska, 1983, s. 466). Do podstawy słotwórczej dodano więc przyrostek *-ny*, charakterystyczny dla tworzenia przymiotników (Grzegorzczkowska, Puzynina, 1984, s. 64–65).

47. *Teraz nie wolno na cmentarzu kwiatów we wodzie kłaść, bo choroby mogą przynieść. Teraz na kamieniach wypisują. Są kwiaty artificialne, ale nie daj Boże takie z korzeniami, co ino kilka dni żywią.*

4. Neologizmy

Kolejną grupą wyrazów są neologizmy, które nie występują w języku polskim, a jedynie w polszczyźnie Polonii brazylijskiej. Prawdopodobnie moi rozmówcy tworzą wyrazy, kiedy nie znają słowa, które najlepiej przekazałoby to, co mają na myśli. Pierwszym przykładem jest *prozować* ‘rozmawiać, gadać z kimś’⁶. Jak wskazują autorzy słownika, pochodzi on od polskiego wyrazu *proza* i portugalskiego *prosador* ‘proza’ (Stańczewski, 1925, s. 42).

⁶ Wyraz był już na tyle utrwalony w języku Polonii brazylijskiej, że znalazł się w *Słowniku portugalsko-polskim kolonisty polskiego w Brazylii. Wpływ języka portugalskiego na język kolonistów polskich w Brazylii z 1925 roku*.

48. *Wtedy my byli w tej kolonii i my prozowali z tym księdzem z parafii, my mówili, że nasze szkuty tańczują.*
49. *Męża mojego nie ma, on miał być na zebranie, miał być o drugiej, a przekręcili na trzecią. I wtedy on mówił, że tak, prozujcie. On za chwilę przyjedzie, bo też chciał się trochę naprozować.*
50. *Co mi dziwnie jest, kiedy ja mówię do ludzi, jak człowiek prozuje z polskimi z kolonii, to na pamiątkę ich, na imaginario, na myślenie, to jeszcze myślą, że Polska jest taka jak dziadki zostawiły.*

Drugim neologizmem w języku Polonii brazylijskiej jest *ponachować*, który na podstawie kontekstu można zdefiniować jako ‘zbierać, odkładać’:

51. *Wtedy do tej gwiazdy, taka tradycja była, ponachowała pieniądze.*

Na podstawie tego fragmentu można wywnioskować, że *ponachować* może pochodzić od potocznego używania wyrazu *chować* jako ‘zbierać’.

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie analiz powyższych wyrazów można stwierdzić, że w zebranych materiale dominują zapożyczenia z języka portugalskiego. Wszystkie leksemy z tej grupy odmieniają się zgodnie z polską fleksją. Rozmówcy używają zapożyczeń, jeśli nie znają odpowiedników danych wyrazów w języku polskim lub jeśli aktualnie nie mogą ich sobie przypomnieć.

W regionalizmach często pojawiają się wyrazy z gwary śląskiej, jednak nie oznacza to, że z obszaru śląskiego emigrowały największe grupy Polaków. Te słowa miały najsilniejsze oddziaływanie i przenikały do tworzącego się w koloniach polskich interdialektu.

Frekwencja hybryd polsko-portugalskich w tym artykule nie jest wysoka, jednak ich obecność daje asumpt do dalszego badania tego zjawiska leksykalnego. Być może uda się odnaleźć również hybrydy polsko-portugalskie, w których podstawą słowotwórczą będzie wyraz polski. Polonia brazylijska tworzy takie wyrazy prawdopodobnie z tego samego powodu, z którego korzysta z zapożyczeń – brak znajomości odpowiedników tych słów w języku polskim.

Grupa neologizmów w porównaniu z pozostałymi jest niewielka, jednak w perspektywie dalszych badań istnieje możliwość, że będzie ich więcej.

Bibliografia

- Grzegorzczkova, R., Puzynina, J. (1979). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Łapaj-Kucharska, J. (2013). Polacy w Brazylii – aspekty historyczne i współczesność. *Pisma Humanistyczne*, t. 10.

- Karłowicz, J. (2011). *Słownik gwar polskich* (t. 6). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Markowski, A. (2018). *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, wyd. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miodunka, W.T. (2023). *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii. W stronę lingwistyki humanistycznej*. Kraków: Universitas.
- Podgórski, A., Podgórska, B. (2008). *Słownik gwar śląskich. Godomy po naszymu, czyli po śląsku*. Katowice: Wydawnictwo KOS.
- Słownik gwary miejskiej Poznania*. (1999). M. Gruchmanowa, B. Walczak (red.). Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stańczewski, J. (1925). *Słownik portugalsko-polski kolonisty polskiego w Brazylii. Wpływ języka portugalskiego na język kolonistów polskich w Brazylii*. Kurytyba.
- Śliwiński, A., Tyszkiewicz-Śliwińska, L. (1983). *Słownik polsko-portugalski*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Walczak, B. (2001). *Język polski na Zachodzie*. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 566–567). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zborowski, J. (2009). *Słownik gwary Zakopanego i okolic*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.